

Ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskeva oikeudellinen aineisto 2018–2022

Ikääntyneiden itse määräämisoikeutta koskeva oikeudellinen aineisto 2018–2022

Taina Kölhi

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Julkaisumyynti

Beställningar av publikationer

**Valtioneuvoston
verkkokirjakauppa**

Statsrådets
nätbokhandel

vnjulkaisumyynti.fi

Sosiaali- ja terveysministeriö
CC BY-NC-SA 4.0

ISBN pdf: 978-952-00-6883-7
ISSN pdf: 2242-0037

Kannen kuvat: Tuula Holopainen, Irmeli Huhtala, Kuvatoimisto Rodeo, Shutterstock

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2023

Ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskeva oikeudellinen aineisto 2018–2022

Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2023:12

Julkaisija Sosiaali- ja terveysministeriö

Tekijä/t Taina Kölhi

Kieli suomi

Sivumäärä 47

Tiivistelmä Selvitystyö tarkastelee ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyvää oikeuskäytäntöä ja kantelu- ja valvontaratkaisuja vuosilta 2018–2022. Lisäksi on koottu muihin täysi-ikäisiin liittyvää vastaavaa aineistoa tulevaa lainsäädäntötarvetta varten. Sovellettavan lainsäädännön puuttuessa eduskunnan oikeusasiamiehen laillisuusvalvonnan normatiivinen merkitys korostuu. Eniten aihetta koskevaa oikeudellista aineistoa löytyykin oikeusasiamiehen kanteluratkaisuista ja tarkastuskäyntiraporteista. Selvityksen pääpaino on tarkastuskäyntiraporteissa, jotka tuovat esille ikääntyneiden itsemääräämisoikeuden tukemiseen ja rajoittamiseen liittyvät haasteet.

Aineisto osoittaa, että rajoitustoimenpiteiden käyttöä kyetään ohjaamaan usein vasta laillisuusvalvonnan keinoin, ja että palveluyksiköiden toiminnasta vastaaville ja henkilökunnalle joudutaan toistuvasti painottamaan velvollisuutta tuntea ja noudattaa lainsäädäntöä ja ihmisoikeussopimuksia, vaikka ammattihenkilöitä koskeva lainsäädäntö tähän jo velvoittaaakin. Aineisto saa pohtimaan omavalvonnan soveltuvuutta ja riittävyttä palveluissa, joissa on mahdollisuus voimakkaasti rajoittaa asiakkaiden perusoikeuksia. Aineiston perusteella keskeisiä kehittämistarpeita ovat henkilökunnan koulutus, itsemääräämisoikeuden tukemisen suunnitelmallisuus, rajoitustoimenpiteiden käytön edellytysten konkretisointi käytännön toiminnan tasolle ja rajoitustoimenpiteiden ja niiden välttämisen systemaattinen kirjaaminen, seuranta ja valvonta. Nämä tukisivat toiminnan lainmukaisuuden arviointia, asiakkaan ja työntekijän oikeusturvaa ja rajoitustoimenpiteiden näkyväksi tekemistä ja vähentämistä.

Asiasanat ikääntyneet, itsemääräämisoikeus, rajoitustoimenpiteet, oikeuskäytäntö, laillisuusvalvonta

ISBN PDF 978-952-00-6883-7

ISSN PDF 2242-0037

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-6883-7>

Rättsligt material om de äldres självbestämmanderätt 2018–2022

Social- och hälsovårdsministeriets rapporter och promemorior 2023:12

Utgivare Social- och hälsovårdsministeriet

Författare Taina Kölhi

Språk finska

Sidantal 47

Referat I denna utredning granskas rättspraxis som gäller äldre personers självbestämmanderätt samt tillsynsavgöranden och avgöranden i klagomålsärenden 2018–2022. Med tanke på kommande lagstiftningsbehov har motsvarande material samlats även om andra myndiga personer. I avsaknad av tillämplig lagstiftning framhävs den normativa betydelsen av riksdagens justitieombudsmans laglighetsövervakning. Mest rättsligt material om ämnet finns i justitieombudsmannens avgöranden i klagomålsärenden och rapporter om kontrollbesök. Utredningen fokuserar på rapporter om kontrollbesök. De lyfter fram utmaningarna med att stödja och begränsa de äldres självbestämmanderätt.

Materialet visar att det ofta är möjligt att styra användningen av begränsningsåtgärder först med hjälp av laglighetsövervakning. Dessutom visar materialet att man upprepade gånger måste betona skyldigheten för anställda och dem som ansvarar för tjänsteenheter att känna till och följa lagstiftningen och konventionerna om mänskliga rättigheter, även om den lagstiftning som gäller yrkesutbildade personer redan förpliktar till detta. Materialet väcker frågan om egenkontroll är lämplig och tillräcklig när det gäller tjänster där det är möjligt att märkbart begränsa klienternas grundläggande fri- och rättigheter. På basis av materialet gäller de viktigaste utvecklingsbehoven personalutbildning, planmässigt stödande av självbestämmanderätten, konkretisering av villkoren för användning av begränsningsåtgärder i den praktiska verksamheten samt systematisk dokumentering, uppföljning och övervakning av begränsningsåtgärder och undvikande av dem. Dessa stöder bedömningen av verksamhetens lagenlighet, klientens och den anställdas rättsskydd samt synliggörandet och minskandet av begränsningsåtgärder.

Nyckelord äldre, självbestämmanderätt, begränsningsåtgärder, rättspraxis, laglighetsövervakning

ISBN PDF 978-952-00-6883-7

ISSN PDF 2242-0037

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-6883-7>

Legal material on the right to self-determination of older people from 2018–2022

Reports and Memorandums of the Ministry of Social Affairs and Health 2023:12

Publisher Ministry of Social Affairs and Health

Author(s) Taina Kölhi

Language Finnish **Pages** 47

Abstract The study examines the case law and the decisions on complaints and supervision related to the right to self-determination of older people from 2018–2022. Equivalent material has also been collected on other adults with the future need for legislation in mind. In the absence of applicable legislation, the oversight of legality by the Parliamentary Ombudsman plays an increasingly important normative role. In fact, decisions on complaints and reports on inspection visits issued by the Parliamentary Ombudsman contain the most legal material on the subject. The study focuses on reports on inspection visits. They highlight the challenges in supporting and restricting the right to self-determination of older people.

The material shows that often the use of restrictive measures can only be guided by means of oversight of legality. In addition, the material shows that personnel and people in charge of the operation of service units have to be repeatedly reminded of their obligation to know and comply with legislation and human rights treaties although the legislation applicable to professionals already requires them to do so. The material raises the question of the suitability and sufficiency of self-supervision for services where it is possible to strongly restrict the fundamental rights of clients. Based on the material, the key development needs include training personnel, supporting the right to self-determination in a systematic manner, expressing the conditions for using restrictive measures in concrete terms at the practical level, and recording, monitoring and supervising any restrictive measures and the actions to avoid them in a systematic manner. These would support the assessment of the legality of activities, the legal protection of clients and employees and the increased visibility and reduced use of restrictive measures.

Keywords older people, right to self-determination, restrictive measures, case law, oversight of legality

ISBN PDF 978-952-00-6883-7 **ISSN PDF** 2242-0037

URN address <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-6883-7>

Sisältö

1	Johdanto	8
2	Voimassa oleva itsemääräämisoikeutta koskeva sääntely	11
3	Aikaisempi IMO-valmistelu	12
3.1	Vuoden 2014 HE.....	12
3.2	Vuoden 2018 HEluonnos.....	12
4	Kansainvälistä oikeuskäytäntöä vuosilta 2018–2022	13
4.1	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin.....	13
4.2	Euroopan unionin tuomioistuin.....	14
4.3	Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea.....	14
4.4	YK:n komiteat.....	15
5	Kansallista oikeuskäytäntöä vuosilta 2018–2022	16
5.1	Perustuslakivaliokunta.....	16
5.2	Eduskunnan oikeusasiamies.....	19
5.2.1	Ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskevat kanteluratkaisut.....	21
5.2.1.1	Kanteluratkaisuissa aiheelliseksi katsotut toimenpiteet.....	22
5.2.2	Ikääntyneiden palveluita koskevat tarkastuskäyntiraportit.....	23
5.2.2.1	Tarkastusraporteissa esille nousseita epäkohtia.....	23
5.2.2.2	Tarkastusraporteissa esille nousseita hyviä toimintakäytäntöjä.....	27
5.3	Valtioneuvoston oikeuskansleri.....	28
5.4	Korkein hallinto-oikeus ja hallinto-oikeudet.....	29
5.5	Korkein oikeus ja hovioikeudet.....	30
5.6	Valvira.....	30
5.7	Aluehallintovirastot.....	31
6	Lopuksi	32

Liitteet	34
Liite 1 AOA:n ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskevat kanteluratkaisut 2018–2022	34
Liite 2 AOA:n (ja EOA:n) ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskevat tarkastuskäyntiraportit 2018–2022	36
Liite 3 Muut aikuisikäisten asiakkaiden itsemääräämisoikeutta koskevat EOA:n/AOA:n kanteluratkaisut ja tarkastukset vuosilta 2018–2022.....	38
Liite 4 Aluehallintovirastojen ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyvät ratkaisut 2019–2022	41
Liite 5 Aluehallintovirastojen muiden aikuisikäisten asiakkaiden itsemääräämisoikeuteen liittyvät ratkaisut 2019–2022.....	43
Liite 6 Oikeusasiamiehen ratkaisukäytännössä korostuneet lähtökohdat, kooste löytyy ratkaisusta EOAK/3115/2020.....	44
Kirjallisuutta ja materiaaleja	46

1 Johdanto

Tähän selvitykseen on koottu erityisesti ikääntyneiden henkilöiden itsemääräämisoikeuteen liittyvää julkaistua oikeuskäytäntöä ja kantelu- ja valvontaratkaisuja vuosilta 2018–2022. Lisäksi selvityksen liitteiksi on koottu samalta ajanjaksolta muiden täysi-ikäisten henkilöiden, kuten kehitysvammaisten, psykiatrisessa hoidossa olevien ja rikosseuraamusasiakkaiden itsemääräämisoikeuteen liittyvää kansallista oikeuskäytäntöä ja kantelu- ja valvontaratkaisuja¹. Tämä on katsottu palvelevan mahdollista tulevaa lainsäädäntötarvetta, ja ratkaisu on perusteltu myös siitä näkökulmasta, että itsemääräämisoikeuden tukemiseen tai sen rajoittamiseen liittyy paljon yhtäläisyyksiä riippumatta siitä, minkä palvelun asiakkaana henkilö on. Sama henkilö voi lisäksi elinkaarensa aikana olla itsemääräämisoikeuden tukemisen tarpeessa tai itsemääräämisoikeuden rajoittamisen kohteena useissa eri palveluissa.

Alaikäisten asiakkaiden itsemääräämisoikeuteen liittyvä oikeuskäytäntö ja kantelu- ja valvontaratkaisut on jätetty tämän selvityksen ulkopuolelle, sillä niistä on tekeillä oma, lastensuojeluun keskittyvä selvityksensä. Sekä asiakkaan elämänkaarinäkökulmasta että itsemääräämisoikeuteen liittyvien kysymysten keskinäisten yhtäläisyyksien vuoksi olisi kuitenkin mielenkiintoista tarkastella myös alaikäisiin liittyviä tapauksia osana kokonaisuutta. Lisäksi lasten osalta voisi olla tarpeen ulottaa tarkastelu sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista myös varhaiskasvatuksen ja perusopetuksen tarkasteluun, sillä niissäkin rajoitetaan lasten ja nuorten itsemääräämisoikeutta, vaikka asiasta ei ole nimenomaista sääntelyä. Eduskunnan oikeusasiamies onkin valvontaratkaisussaan pitänyt tarpeellisena itsemääräämisoikeuden sääntelyn tarpeen selvittämistä myös näiltä osin².

¹ Liiteluetteloista löytyvät ratkaisut sekä linkit ratkaisuihin.

² EOAK/3176/2020 <https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/3176/2020>.

Käsillä olevaa selvitystä varten on tehty tiedonhaku seuraavista lähteistä:

- **Perustuslakivaliokunnan** tulkintakäytäntöä on haettu eduskunnan verkkosivujen hakupalvelun <https://www.eduskunta.fi/FI/search/hakuohjeet/Sivut/Hakuohjeet.aspx> ja Edilex-palvelun oikeuskäytäntöhakemistosta <https://www.edilex.fi/mt/vuosihakemisto/pev>.
- **Korkeimman oikeuden** ja **hovioikeuksien** sekä **korkeimman hallinto-oikeuden** ja **hallinto-oikeuksien** oikeuskäytäntöä on haettu niiden julkaistuista ratkaisuista ja päätöksistä <https://oikeus.fi/tuomioistuimet/fi/index/ratkaisut.html#>.
- Eduskunnan **oikeusasiamiehen** ja valtioneuvoston **oikeuskanslerin** ratkaisuja on haettu kummankin verkkosivujen ratkaisuhakutoimintojen kautta eli <https://www.oikeusasiamies.fi/r/ratkaisut> ja <https://oikeuskansleri.fi/ratkaisut>.
- **Aluehallintavirastojen** ratkaisuja on haettu verkkosivulta <https://avi.fi/paatoslyhennelmat/kantelut>.
- **Valviran** valvontaratkaisuja ei valitettavasti ollut mahdollista saada tämän selvityksen aineistoksi.

Tiedonhaun tukena on käytetty myös eduskunnan oikeusasiamiehen ja valtioneuvoston oikeuskanslerin vuosikertomuksia, Ihmisoikeuskeskuksen ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyviä julkaisuja (ks. lähdeluettelo) ja Kunnallisalan kehittämissäätiön julkaisua ”*Hoidon laiminlyönnit ikääntyneiden ympärivuorokautisessa palvelussa – itsemääräämisoikeus ja ihmisarvoinen hoito*”.

Kuten selvitysraportista ilmenee, eniten ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyvää oikeudellista aineistoa löytyy eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluratkaisuista ja tarkastuskäyntiraporteista. Koska valtaosa oikeusasiamiehelle tehdyistä kanteluista keskittyi tarkasteluajanjaksolle ajoittuvasta koronapandemiasta johtuen tapaamisten ja vierailujen rajoittamiseen, selvityksen sisällöllinen pääpaino on oikeusasiamiehen tarkastuskäyntiraporteissa, joissa tulee esille itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen liittyvien kysymysten ja ongelmien koko kirjo.

Apulaisoikeusasiamies Saksin, jonka tehtäviin ikääntyneiden oikeuksien valvonta eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian sisäisen työnajon perusteella kuuluu, kuvaa oikeusasiamiehen ratkaisujen normatiivista vaikutusta seuraavasti:

”Sosiaali- ja terveyspalveluihin sovellettava lainsäädäntö jättää lain soveltajalle paljon harkintavaltaa eikä kaikissa tilanteissa (kuten ikääntyneiden itsemääräämisoikeuden rajoittaminen) sovellettavaa lainsäädäntöä ole lainkaan. Kun vaikiintunutta tuomioistuinten oikeuskäytäntöä tai mahdollisuutta saada tuomioistuinten kannanottoa ei ole, on oikeusasiamiehen laillisuusvalvontakannanotoilla merkittävä oikeustilaa ja laintulkintaa selkeyttävä vaikutus. Viranomaiset ja muut oikeusasiamiehen valvontaan kuuluvat toimijat tukeutuvat oikeusasiamiehen ohjaukseen varmistuakseen toimintansa lainmukaisuudesta, ja tällöin oikeusasiamiehen kannanotot saavat normatiivista vaikutusta eli oikeusnormiin rinnastuvan oikeudellisen merkityksen. Tällainen, pitkäaikaiseksi muodostunut normatiivinen vaikutus on muun muassa oikeusasiamiehen laillisuusvalvontakannanotoilla itsemääräämisoikeudesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä sosiaali- ja terveydenhuollossa.”³

Apulaisoikeusasiamies on myös toistuvasti todennut sen, että asiakkaan perusoikeuksien rajoittamisesta somaattisessa terveydenhuollossa tai vanhustenhuollossa ei ole lainsäädäntöä, vaikka perustuslain ja Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaan tämänkaltaisten toimenpiteiden on perustuttava lakiin, joka on riittävän täsmällinen ja tarkkarajainen sekä sisältää asianmukaiset oikeussuojakeinot. Apulaisoikeusasiamies on pitänyt kiireellisimpänä saattaa voimaan lainsäädäntöä juuri näillä sektoreilla, joista se puuttuu kokonaan ja jo ennen lainsäädännön muutosten voimaantuloa on tarpeen, että Valvira ja Terveyden ja hyvinvoinnin laitos ohjeistavat valtakunnallisesti, millä keinoin rajoittamista voidaan eri tilanteissa ennakoivin toimenpitein välttää.⁴

³ Saksin 2022, s. 29.

⁴ EOAK/164/2021; EOA Vuosikertomus 2021 s. 123–124, 291.

2 Voimassa oleva itsemääräämisoikeutta koskeva sääntely

Voimassa olevasta ikääntyneiden oikeuksia koskevasta sääntelystä on saatavilla Ihmisoikeuskeskuksen julkaisu vuodelta 2019⁵, joten käsillä olevaan selitykseen ei katsottu tarpeelliseksi koota tästä omaa erillistä lukua.

Lisäksi eduskunnan oikeusasiamiehen *Vanhusten oikeudet* -verkkosivulle on koottu vanhusten oikeuksiin ja hyvään kohteluun sekä vanhusten oikeuksien valvontaan liittyvää tietoa ja keskeiset vanhusten sosiaalipalveluja koskevat lait⁶. Verkkosivulta löytyy tietoja sekä teksti- että videomuodossa ja myös oikeusasiamiehen kanslian uusi vanhustenhuoltoon liittyvä esite *Vanhusten oikeudet – voiko oikeusasiamies auttaa?*⁷

⁵ Ikääntyneiden henkilöiden oikeudet – keskeiset kansainväliset sopimukset ja kansallinen lainsäädäntö, Ihmisoikeuskeskuksen julkaisu 1/2019.

⁶ <https://www.oikeusasiamies.fi/vanhusten-oikeudet>.

⁷ <https://www.oikeusasiamies.fi/documents/20184/44314/Vanhusten+oikeudet+-esite+2020/887013b4-9ac6-4c79-b836-88b0e7144c14>.

3 Aikaisempi IMO-valmistelu

Asiakkaiden ja potilaiden itsemääräämisoikeutta koskevat aiemmat lainsäädäntöhankkeet ovat vuosilta 2014 ja 2018.

3.1 Vuoden 2014 HE

Vuoden 2014 rauennut hallituksen esitys ja siihen liittyvä laaja tausta-aineisto on saatavilla eduskunnan lakihankkeiden tietopaketti -sivustolta https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/kotimainen_oikeus/LATI/Sivut/sosiaali_ ja_ terveydenhuollon_asiakkaan_itsemaaramisoikeus.aspx.

Lisäksi on käytettävissä lakiesityksen perustuslakivaliokuntakäsittelyn diaariote ja asiakirjavihko, joka sisältää kaikki käsittelyn aikana annetut asiantuntijalausunnot ja niihin annetut vastineet https://www.eduskunta.fi/pdf/VK-asiantunt_lausun/PeV%20Rauennut%2021.4.2015%20HE%20108_2014%20vp%20.pdf.

3.2 Vuoden 2018 HEluonnos

Vuoden 2018 IMO-valmistelu jäi lausuntopyyntövaiheeseen, ja siihen liittyvä materiaali löytyy Lausuntopalvelusta lausuntopyynnön diaarinumerolla STM074:00/2018 Luonnos hallituksen esitykseksi uudeksi asiakas- ja potilaslaiksi ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi <https://www.lausuntopalvelu.fi/FI/Proposal/Participation?proposalId=c951a516-0f4f-4f05-8722-d3a55b0fa4a7>.

Annetuista lausunnoista tehty yhteenveto on saatavilla sosiaali- ja terveysministeriöstä.

4 Kansainvälistä oikeuskäytäntöä vuosilta 2018–2022

Kansainvälisestä oikeuskäytännöstä ei selvityksen aikana löytynyt juurikaan ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen tai sen rajoittamiseen liittyvää aineistoa, vaan ratkaisut tuntuvat keskittyvän etupäässä psykiatrisessa hoidossa olevien ja rikosseuraamusasiakkaiden sekä lastensuojelun sijaishuollossa olevien itsemääräämisoikeuteen. Käytettävissä olevien rajallisten resurssien vuoksi tähän selvitykseen ei koottu näistä ratkaisuista samanlaisia liitetiedostoja kuten kansallisista ratkaisuista.

4.1 Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Pääosa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) itsemääräämisoikeuteen liittyvistä ratkaisuista tarkastelee Euroopan ihmisoikeussopimuksen artiklan 8 toteutumista lastensuojelun huostaanottoja ja sijaishuollon järjestelyjä koskevissa tapauksissa, joita löytyy runsaasti. Nimenomaisesti ikääntyneisiin liittyviä tapauksia ei löytynyt.

Aihepiiriä sivuaa EIT:n Suomea koskeva ratkaisu 23.3.2017 53251/13 Perhe-elämän suoja – Yksityiselämän suoja – Liikkumisvapaus, jossa on kysymys siitä, onko valtio rikkonut EIS 8 artiklaa, kun valittaja (kehitysvammainen henkilö) ei saanut itse päättää asuinpaikastaan.

Samoin aihepiiriä sivuavat myös EIT:ssä Suomea vastaan vireillä oleva valitusasia, E.S. v. FINLAND 3.3.2021 Application no. 23903/20⁸, josta EIT pyytänyt Suomen hallitukselta lausuntoa, samoin kuin valituksesta H.H. v. FINLAND 16.12.2021 Application no. 19035/21⁹. Kumpikin tapauksista koskee tahdosta riippumatonta lääkettä psykiatrisessa sairaalassa ja riittäviä oikeusturvakeinoja, EIS artiklat 8 ja 13.¹⁰

⁸ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-209024%22%5D%7D>.

⁹ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-214960%22%5D%7D>.

¹⁰ Lisätietoa Ihmisoikeuskeskuksen seuranta <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/seuranta/ihmisoikeusvalitukset-ja-kantelu/eit/>.

4.2 Euroopan unionin tuomioistuin

Myöskään Euroopan unionin tuomioistuimen ratkaisuksista ei löytynyt nimenomaisesti ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyviä tapauksia.

Aihepiiriä sivuaa sosiaaliturvaa (sairausvakuutus) koskeva ennakkoratkaisupyyntö C-538/19 Tuomio ECLI:EU:C:2021:809 06/10/2021 Casa Națională de Asigurări de Sănătate ja Casa de Asigurări de Sănătate Constanța¹¹, joka käsittelee potilaan oikeutta valita hoitonsa potilaan itsemääräämisoikeuden nojalla, osana yksityiselämän kunnioittamista koskevaa oikeutta (EIS 8 artikla ja Euroopan unionin perusoikeuskirjan (POK) 7 artikla) sekä osana oikeutta ruumiilliseen koskemattomuuteen (POK 3 artikla).

4.3 Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea

Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea käsittelee järjestökanteluita, joista niistäkään ei löydy nimenomaisesti ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyviä tapauksia.

Aihepiiriä sivuaa Euroopan sosiaalisen peruskirjan mukaisesti Suomea vastaan tehty järjestökantelu (7992/2020), jossa katsotaan Suomen loukanneen asumisyksiköissä asuvien vammaisten henkilöiden oikeuksia COVID-19-pandemian leviämisen estämiseksi asetetuilla rajoituksilla, mukaan lukien vierailukielloilla.¹²

¹¹ <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=E67A5B4285E68385979B1C0A35920967?text=&docid=247050&pageIndex=0&doclang=FI&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=1379411>.

¹² Lisätietoja: Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitean Suomelle annetut ratkaisut, jotka odottavat täytäntöönpanoa <https://bin.yhdistys-avain.fi/1586428/NuYO1Qtsc4XtTXwsYvkJ0Yolrs/ECSR%20t%C3%A4yt%C3%A4nt%C3%B6npanoa%20odottavat%20ratkaisut%2025.1.2023.pdf>.

4.4 YK:n komiteat

YK:n ihmisoikeussopimusten määrittelemien oikeuksien loukkauksia käsitellään seitsemässä komiteassa¹³, joiden mahdollista ratkaisukäytäntöä oli käsillä olevassa selvityksessä tarkoitus tarkastella erityisesti Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitean (CESCR-komitea), Ihmisoikeuskomitean (CCPR-komitea), Kuiduksen vastaisen komitean (CAT-komitea), Vammaisten henkilöiden oikeuksien komitean (CRPD-komitea) osalta, mutta tästä tavoitteesta jouduttiin aikataulusyistä luopumaan.

¹³ Lisätietoa: Valittaminen YK:n eri komiteoille <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/seuranta/ihmisoikeusvalitukset-ja-kantelu/valittaminen-yk/>.

5 Kansallista oikeuskäytäntöä vuosilta 2018–2022

5.1 Perustuslakivaliokunta

Perustuslakivaliokunta on perusoikeusuudistusta koskevassa mietinnössään PeVM 25/1994 vp, s. 5¹⁴ määritellyt perusoikeuksien yleisiä rajoitusperusteita seuraavasti:

”Rajoitusperusteiden tulee olla hyväksyttäviä. Rajoittamisen tulee olla painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatima. Rajoitusten on oltava suhteellisuusvaatimuksen mukaisia. Rajoitusten tulee olla välttämättömiä hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi. Jokin perusoikeuden rajoitus on sallittu ainoastaan, jos tavoite ei ole saavutettavissa perusoikeuteen vähemmän puuttuvin keinoin. Rajoitus ei saa mennä pidemmälle kuin on perusteltua ottaen huomioon rajoituksen taustalla olevan yhteiskunnallisen intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeushyvään”.

Perusoikeuksia ei siten ole sallittua rajoittaa tarpeettomasti tai vain varmuuden vuoksi, vaikka käsillä olisi sinänsä hyväksyttävä rajoitusperuste. Rajoitus ei saa mennä pidemmälle kuin on perusteltua ottaen huomioon rajoituksen taustalla olevan intressin painavuus suhteessa rajoitettavaan oikeuteen. Tavoitteena tulee aina olla sellaisen toimintatavan löytäminen, joka mahdollisimman hyvin toteuttaa esimerkiksi sekä turvallisuuden että perusoikeuksien vaatimukset.

Aiemmista IMO-hankkeista vuoden 2014 lakiesitys HE 108/2014 vp ehti perustuslakivaliokunnan käsittelyyn, mutta sen käsittely jäi kesken. Saatavilla on kuitenkin OM:n lainsäädäntöneuvos Marietta Keravuori-Rusasén, apulaisoikeusasiamies Maija Saksliinin, professori Lasse Lehtosen, professori Olli Mäenpään ja professori Kaarlo Tuorin

¹⁴ PeVM 25/1994 vp https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Mietinto/Documents/pevm_25+1994.pdf

perustuslakivaliokunnalle antamat kirjalliset asiantuntijalausunnot, sosiaali- ja terveysministeriön vastaus näihin asiantuntijalausuntoihin ja vielä mainittujen asiantuntijoiden lausunnot ministeriön vastauksesta.¹⁵

Myöhemmin perustuslakivaliokunta on ottanut kantaa itsemääräämisoikeuden ja muiden perusoikeuksien rajoittamiseen etenkin seuraavissa lausunnoissaan:

- PeVL 15/2015 vp hallituksen esitys laiksi kehitysvammaisten erityishuolosta annetun lain muuttamisesta¹⁶
- PeVL 15/2020 vp hallituksen esitys laiksi ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista annetun lain muuttamisesta¹⁷
- PeVL 24/2022 vp hallituksen esitys laeiksi sosiaalihuoltolain ja ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveyspalveluista annetun lain muuttamisesta¹⁸.

HE 96/2015 vp:n eli kehitysvammalain muuttamisen osalta mielenkiintoisia ovat myös professori Olli Mäenpään¹⁹ ja tohtori Juha Lavapuron²⁰ asiassa antamat lausunnot.

Perustuslakivaliokunta on lausunnossaan PeVM 2/2022 vp²¹ pitänyt ongelmallisena, että lainvastaisuuksiin rajoitustoimenpiteiden käytössä kyetään puuttamaan vasta lailisuusvalvonnan keinoin ja on pitänyt tärkeänä, että julkisen vallan käyttöä sisältävät

¹⁵ https://www.eduskunta.fi/pdf/VK-asiantunt_lausun/PeV%20Rauennut%2021.4.2015%20HE%20108_2014%20vp%20.pdf

¹⁶ PeVL 15/2015 vp HE 96/2015 vp
https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/sivut/pevl_15+2015.aspx.

¹⁷ PeVL 15/2020 vp HE 4/2020 vp
https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Sivut/PeVL_15+2020.aspx.

¹⁸ PeVL 24/2022 vp HE 231/2021 vp
https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Sivut/PeVL_24+2022.aspx.

¹⁹ <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/JulkaisuMetatieto/Documents/EDK-2015-AK-25903.pdf>.

²⁰ <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/JulkaisuMetatieto/Documents/EDK-2015-AK-25904.pdf>.

²¹ PeVM 2/2022 vp [K 8/2021 vp](#) https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Mietinto/Sivut/PeVM_2+2022.aspx.

toimivaltuudet ovat selkeitä ja että niiden käytön lainmukaisuutta valvotaan riittävästi. Perustuslakivaliokunta on myös useissa lausunnoissaan²² korostanut asianmukaisen viranomaisvalvonnan järjestämisen merkitystä ja valvonnan riittäviä resursseja, ja katsonut, että oikeusasiamiehen tehtävänä on muun valvonnan täydentäminen ja sen varmistaminen, että laillisuusvalvonnan järjestelyt toimivat tarkoitetulla tavalla.

Lausunnossaan PeVM 3/2018 vp²³ perustuslakivaliokunta korostaa oikeusasiamiehen toiminnan viranomaistoimintaa ohjaavia, oikeustilaa kehittäviä ja perus- ja ihmisoi-
keuksien toteutumista edistäviä vaikutuksia ja pitää valitettavana säädösesitysten hi-
dasta etenemistä käyttäen esimerkkinä sitä, ettei itsemääräämisoikeuden rajoittamista
vanhustenhoidossa koskevaa lainsäädäntöä ole valmisteilla (vuonna 2018), vaikka oi-
keusasiamies on tehnyt asiassa säädösesityksen jo vuonna 2009.

Mielenkiintoista on tarkastella perustuslakivaliokunnan kannanottojen kehittymistä
toistuvien uudistusten kohteena olleen lastensuojelun sijaishuollon itsemääräämiso-
ikeuden ja muiden perusoikeuksien rajoittamisen sääntelyn kautta. Vielä vuonna 2004
perustuslakivaliokunta arvioi, että yksityisissä laitoksissa käytettävien rajoitusten kan-
nalta ei ole lastensuojelun kaltaisessa erityisessä asiayhteydessä kysymys merkittä-
vän julkisen vallan käytön antamisesta muulle kuin viranomaiselle perustuslain 124
§:ssä tarkoitetussa mielessä, koska päätökset pisimmälle menevistä rajoituksista oli
jätetty viranomaisen tehtäväksi. Valiokunta ilmaisi luottavansa, että rajoitusten säänte-
lyn tarkkuus ja asianmukaisuus sekä henkilöstön sopivuus ja pätevyys riittävät sijais-
huoltoon sijoitettujen lasten perusoikeuksien, oikeusturvan ja hyvän hallinnon vaati-
musten turvaamiseen.²⁴ Laillisuusvalvonnan ratkaisut ja tarkistuspöytäkirjat kertovat
kuitenkin yhä edelleen lain noudattamatta jättämisen tai lainvastaisen toiminnan li-
säksi myös sijaishuollon kasvatushenkilökunnan lapsiin kohdistamasta epäasialli-
sesta, nöyryyttävästä, loukkaavasta ja alistavasta toiminnasta ja kielenkäytöstä.²⁵

Vuonna 2019 hallituksen esitystä HE 237/2018 vp lastensuojelulain muuttamisesta
käsitellessään perustuslakivaliokunta puuttui lakiin perustumattomiin rajoitustoimenpi-
teisiin ja sinänsä hyväksyttävien rajoitustoimenpiteiden toteuttamistapoihin sekä näitä
koskeviin merkittäviin perusoikeusturvaan liittyviin ongelmiin lausunnossaan PeVL

²² PeVL 64/2018 vp, PeVM 3/2018 vp, PeVM 2/2019 vp.

²³ PeVM 3/2018 vp – K 16/2018
vp https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Mietinto/Sivut/PeVM_3+2018.aspx.

²⁴ PeVL 5/2006 vp – HE 225/2004 vp [https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Doc-
uments/pevl_5+2006.pdf](https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Documents/pevl_5+2006.pdf).

²⁵ Saastamoinen 2020.

64/2018 vp²⁶, ja korosti työntekijöiden koulutuksen ja tietoisuuden lisäämisen merkitystä ja toiminnan riittävää valvontaa, sekä sitä, ettei ylimpien laillisuusvalvojien suorittamalla valvonnalla voida korvata ensisijaisten valvontaviranomaisten, eli kuntien toimintaa. Vuoden 2019 perustuslakivaliokuntakäsittelyssä tohtori Lavapuro kiinnitti huomiota siihen, että perustuslakivaliokunnan lastensuojelulain rajoitustoimivaltuuksien arviointi poikkeaa niin merkittävästi muiden vastaavien rajoitusten arvioinnista, ja että lastensuojelun sijaishuollon ymmärtäminen erityisenä sääntelyn lohkona, jossa pitkällekkin meneviä rajoituksia ei katsota merkittäväksi julkisen vallan käytöksi, lähenee laitovallalle tyypillistä ajatusta siitä, että erityiset perusoikeusrajoitukset voidaan oikeuttaa juuri laitokseen liittyvillä erityisillä perusteilla.²⁷

Vuoden 2019 uudistuksessa lastensuojelulain itsemääräämisoikeuden rajoitustoimia koskevia menettelytapasäännöksiä tiukennettiin ja uusina säännöksiä lisättiin muun ohella 61 a § rajoitusten käytön yleisistä edellytyksistä ja 61 b § hyvää kohtelua koskevasta suunnitelmasta. Myös sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausunnossa²⁸ painotettiin rajoitusten käyttöä tiukentavia säännöksiä, mm. eristetyn lapsen turvallisuudesta huolehtimisesta ja eristyksen aikarajan lyhentämisestä. Sosiaali- ja terveysvaliokunta piti tärkeänä myös rajoitusten käyttöä ohjaavia säännöksiä suunnitelmien laatimisesta, rajoitustoimenpiteiden kirjaamisesta ja rajoitusten jälkikäteisestä arvioinnista. Vuonna 2019 lastensuojelulakiin saatiinkin silloisen eduskunnan oikeusasiamiehen Paunio²⁹ jo vuonna 2004 esittämä säännös yksikössä oltavista kirjallisista, yksityiskohtaisista ohjeista siitä, miten itsemääräämisoikeuden rajoituksia toteutetaan.

5.2 Eduskunnan oikeusasiamies

Eduskunnan oikeusasiamiehellä on kansainvälisiin yleissopimuksiin perustuvia erityistehtäviä, jotka tukevat vanhusten oikeuksien valvontaa ja edistämistä. Oi-

²⁶ PeVL 64/2018 vp HE 237/2018 vp https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Lausunto/Sivut/PeVL_64+2018.aspx.

²⁷ Lavapuro Juha 2019 Lausunto eduskunnan perustuslakivaliokunnalle HE 237/2018 vp laiksi lastensuojelulain muuttamisesta 30.1.2019. <https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/JulkaisuMetatieto/Documents/EDK-2019-AK-242089.pdf>.

²⁸ StVM 42/2018 vp HE 237/2018 vp https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Mietinto/Sivut/StVM_42+2018.aspx.

²⁹ Paunio Riitta-Leena 2004. Eduskunnan oikeusasiamiehen lausunto eduskunnan perustuslakivaliokunnalle hallituksen esityksestä laiksi lastensuojelulain muuttamisesta HE 225/2004 vp, 8.12.2004, Dnro 3057/5/04. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/6917/HE%20225_2004%20vp.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

oikeusasiamies toimii YK:n kidutuksen ja epäinhimillisen kohtelun vastaisen yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan mukaisena kansallisena valvontaelimenä, joka tekee tarkastuksia paikkoihin, joista henkilö ei voi omasta tahdostaan poistua, eli muun muassa muistisairaiden tai psyykkisesti sairaiden vanhusten asumisyksiköihin ja laitoksiin. Toinen oikeusasiamiehen erityistehtävä perustuu YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevaan yleissopimukseen ja sen valinnaiseen pöytäkirjaan. Sopimuksen soveltamisalaan kuuluvat myös vanhukset, joilla on sellainen sairaus tai vamma, joka voi estää heidän osallistumisensa yhteiskuntaan. Sopimuksen johtavia periaatteita ovat syrjintäkielto, esteettömyys ja saavutettavuus ja siinä korostetaan itsemääräämisoikeutta ja mahdollisuutta osallistua itseä koskevaan päätöksentekoon. Oikeusasiamies, Ihmisoikeuskeskus ja sen ihmisoikeusvaltuuskunta toimivat yhdessä vammaisyleissopimuksen mukaisena elimenä, jonka tehtävänä on edistää, suojella ja seurata sopimuksessa taattujen oikeuksien toteutumista ja oikeusasiamies toimiikin vanhusten oikeuksien laillisuusvalvonnassa tiiviissä yhteistyössä Ihmisoikeuskeskuksen ja ihmisoikeusvaltuuskunnan vanhusjaoston kanssa.³⁰

Eduskunnan oikeusasiamiehen toiminta pyrkii edistämään perus- ja ihmisoikeuksia ja kanteluratkaisuissa ja tarkastuksilla ei tutkita pelkästään menettelyn laillisuutta, vaan pyritään ohjaamaan viranomaista tai valvottavaa kohdetta perus- ja ihmisoikeuksia mahdollisimman hyvin toteuttavaan menettelyyn³¹. Oikeusasiamiehen kanslian työnjaon³² nojalla vanhusten oikeuksia koskevat asiat kuuluvat apulaisoikeusasiamies Maija Sakslinin tehtäviin.

Itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen liittyviä eduskunnan oikeusasiamiehen kanteluratkaisuja ja tarkastuskertomuksia haettiin oikeusasiamiehen verkkosivuilla julkaistujen ratkaisujen joukosta. Tekstihaku hakusanoilla ”itsemääräämis* ja rajoit**” tuotti 167 hakutulosta, joista tarkemmin tarkasteltiin sosiaalihuoltoa (65) ja terveydenhuoltoa koskeneita (34) ratkaisuja, joita oli yhteensä 99. Näistä selvitykseen valittiin mukaan ikääntyneitä henkilöitä koskevat oikeusasiamiehen kanteluratkaisut, joita oli 14 (ks. liite 1) ja niin ikään ikääntyneiden henkilöiden palveluja koskevat oikeusasiamiehen tarkastuskäyntiraportit, joita oli 20 (ks. liite 2). Sekä mukaan valittujen kanteluratkaisujen että tarkastuskäyntiraporttien joukkoa täydennettiin vielä eduskunnan oikeusasiamiehen vuosikertomuksista esille nousseilla ratkaisuilla ja raporteilla siten, että lopullinen selvityksessä tarkemmin tarkasteltujen kanteluratkaisujen määrä oli 16 ja tarkastuskäyntiraporttien määrä 22.

³⁰ EOA Vuosikertomus 2021, s 289.

³¹ EOA Vuosikertomus 2021, s. 65.

³² <https://www.oikeusasiamies.fi/tyonjako->

Lisäksi on erikseen koottu luettelot aikuisikäisiä kehitysvammaisia henkilöitä, psykiatrista hoitoa ja rikosseuraamusalaa koskevista kanteluratkaisuista ja tarkastuskertomuksista (ks. liite 3). Alaikäisiä henkilöitä koskevat kanteluratkaisut ja tarkastuskertomukset rajattiin selvityksen ulkopuolelle johdannossa esitetyin perusteluin.

5.2.1 Ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskevat kanteluratkaisut

Koronapandemiavuosille sijoittuvasta haun aikarajauksesta (2018–2022) johtuen oikeusasiamiehen kanteluratkaisut painoutuivat yhteydenpito- ja liikkumisrajoituksiin liittyviin tapauksiin. Tähän selvitykseen mukaan päätyneissä kanteluissa kantelijana oli aina omainen. Vanhusten itsemääräämisoikeuteen liittyviä kanteluita tuli oikeusasiamiehen kansliaan niin paljon, että apulaisoikeusasiamies selvitti myös omana aloitteenaan samanaikaisesti usean eri kunnan ja palveluntuottajan menettelyä palveluasumisyksiköiden asukkaiden omaistapaamisissa ja liikkumisessa yksikön ulkopuolella³³. Lisäksi koronapandemiaan liittyen on mainittava ylimpiä valtioelimiä koskevat ratkaisut³⁴ ja STM:n, THL:n ja Valviran toimenpiteitä selvittänyt ratkaisu³⁵, jossa annettiin STM:lle esitys aloittaa viipymättä huolellinen lainsäädännön muutosten valmistelu.

Apulaisoikeusasiamies on vanhusten oikeuksia koskevissa ratkaisuissa (esimerkiksi EOAK/3232/2020) katsonut, että STM:n poikkeusolojen aikana keväällä 2020 antama ohjeistus on ollut virheellistä ja johtanut siihen, että vierailut terveyden- ja sosiaalihuollon asumisyksiköihin on kielletty tai niitä on rajoitettu lainvastaisesti. Hallintotuomioistuimien oikeuskäytännön mukaan asumisyksikön vierailu- ja yhteydenpidonrajoituksia koskeva asia (päätös tai toimintaohje) on mahdollista saattaa valituksena hallinto-oikeuden tutkittavaksi. Näin ollen yksittäisissä tapauksissa tuomioistuin ratkaisee viime kädessä sen, onko tilanteessa rajoitettu lainvastaisesti vierailuja tai esimerkiksi asiakkaan yhteydenpitoa läheisiinsä.³⁶ Useissa tämän selvityksen tarkasteluajakaksolle osuneissa, vierailuja ja tapaamisia terveyden- ja sosiaalihuollon asumisyksiköissä

³³ 17.2.2021, dnro EOAK/5463/2020 [Vanhusten tapaamisten ja liikkumisen toteuttaminen hoivayksiköissä koronapandemian aikana \(pdf\)](#).

³⁴ 11.9.2020, dnro EOAK/3787/2020, [Vanhusten yhdenvertainen kohtelu koronavirusepidemian aikana \(pdf\)](#) ja 11.9.2020, dnro EOAK/2889/2020, [Yli 70-vuotiaita koskeva ohjeistus koronaviruspandemian aikana \(pdf\)](#)

³⁵ 22.6.2020, dnro EOAK/3232/2020, [Vanhuksiin kohdistuvat rajoitukset koronaepidemian aikana \(pdf\)](#)

³⁶ EOA Vuosikertomus 2021 s. 118.

koskeneissa kanteluratkaisuissa oikeusasiamies katsoikin, että kantelun alainen ”lainvastainen päätös ja menettely on aiheutunut virheellisistä valtakunnallisista ja alueellisista ohjeista, joiden vuoksi yksikön johto ei ole saadun selvityksen perusteella ymmärtänyt, ettei tiukkojen vierailuihin liittyvien rajoitusten asettaminen ole perustunut voimassa olevaan lakiin”³⁷.

5.2.1.1 Kanteluratkaisuissa aiheelliseksi katsotut toimenpiteet

Oikeusasiamiehen toimenpiteitä ovat vakavuusjärjestyksessä virkasyyte, esitutinnan määrääminen, huomautus ja ohjaava tai moittiva käsitys sekä esitys virheen oikaisemiseksi, epäkohdan korjaamiseksi, perus- ja ihmisoikeuksien loukkauksen hyvittä-
miseksi tai asian sovinnolliseksi ratkaisemiseksi³⁸.

Keskimääräisesti oikeusasiamies päätyy kanteluratkaisuissa johonkin toimenpiteeseen noin 15 %:ssa tapauksista. Tähän nähden on merkillepantavaa, että kaikissa ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskevissa kanteluratkaisuissa apulaisoikeusasiamies päätyi johonkin toimenpiteeseen: lievimpään toimenpiteeseen, eli AOA:n esittämään käsitykseen virheellisestä toiminnasta 12 kertaa, ja hyvitys- tai toimenpide-esitykseen kolme kertaa (hyvitysesitys EOAK/7866/2020 ja EOAK/4180/2020, esitys toimenpiteestä EOAK/4070/2020 (pahoittelu/anteeksi-
pyyntö/rahallinen korvaus). Yhdessä ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskevassa kanteluratkaisussa (EOAK/4593/2018) AOA antoi sote-kuntayhtymälle huomautuksen lainvastaisesta menettelystä. Lisäksi kolmessa kanteluratkaisussa (EOAK/7866/2020, EOAK/4180/2020, EOAK/3513/2020) AOA antoi päätöksen tiedoksi myös sosiaali- ja terveysministeriölle lainsäädännön muutosten valmistelua varten ja lisäksi Valviralle ja Terveiden ja hyvinvoinnin laitokselle valtakunnallisen ohjeituksen toteuttamiseksi.

³⁷ Esimerkiksi ratkaisut EOAK/4436/2020, kohta 5 Toimenpiteet ja EOAK/4477/2020, kohta 5 Toimenpiteet.

³⁸ Eduskunnan oikeusasiamiestä annetun lain (197/2002) 11 §:n 1 momentin mukaan oikeusasiamies voi laillisuusvalvontaansa kuuluvassa asiassa tehdä toimivaltaiselle viranomaiselle esityksiä tapahtuneen virheen oikaisemiseksi tai epäkohdan korjaamiseksi tai oikeuksien loukkauksien hyvittä-
miseksi.

5.2.2 Ikääntyneiden palveluita koskevat tarkastuskäyntiraportit

Tarkasteluajanjakson 2018–2022 ajalta hakusanoilla ”itsemääräämis* ja rajoit*” tehty haku tuotti 14 apulaisoikeusasiamiehen tekemää tarkastuskäyntiä vanhusten asumispalveluihin ja 6 tarkastuskäyntiä psykogeriatrisen³⁹ sairaanhoidon osastoille. Aiemmin jo todetusti tarkastuskäyntiraporttien joukkoa täydennettiin vielä eduskunnan oikeusasiamiehen vuosikertomuksista esille nousseilla tapauksilla, joten lopullinen tarkemmin tarkasteltujen tarkastuskäyntiraporttien määrä oli 22.

Tarkastuskäynnit tehtiin pääosin ennalta ilmoittamattomina ja tarkastuksilla kiinnitettiin erityistä huomiota rajoitustoimenpiteiden käyttöön. Erityisesti apulaisoikeusasiamies on korostanut sitä, että rajoittaminen ei ole sallittua, jos tavoite on muilla keinoin saavutettavissa.⁴⁰

Tässä selvityksessä on tarkastuskäyntiraporttien osalta pyritty kiinnittämään huomiota sekä tarkastuskäynneillä esille nousseisiin ikääntyneiden itsemääräämisoikeuden tukemiseen ja rajoittamiseen liittyviin epäkohtiin että havaittuihin hyviin toimintakäytäntöihin. Näitä molempia tarvitaan ohjaamaan asiaa koskevan valtakunnallisen ohjeistuksen ja lainsäädännön kehittämistä.

5.2.2.1 Tarkastusraporteissa esille nousseita epäkohtia

Tarkastuskäyntiraporteissa esille nousseita epäkohtia ovat muun muassa omavalvontasuunnitelmien ja rajoitustoimenpiteitä koskevien kunta- tai toimintayksikkökohtaisten ohjeiden puutteet, olemassa olevien suunnitelmien ja ohjeiden vastainen toiminta, rajoitustoimia koskevan päätöksenteon ja kirjaamisen puutteet ja puutteet henkilökunnan osaamisessa. Seuraavassa tarkastelussa viitataan myös joihinkin kanteluratkaisuihin, joissa on havaittu esiintyneen samanlaisia ongelmia.

Tarkastuskäyntiraporttien ja kanteluratkaisujen perusteella henkilökunnalla on

- vaikeuksia tunnistaa rajoittaminen, myös vaikeuksia tunnistaa kaltoin-kohtelu

³⁹ Sairaaloiden käyttämät nimitykset psykogeriatrisista yksiköistä vaihtelevat, esimerkiksi vanhuspsykiatrian osasto (Harjavallan sairaala), geriatrinen akuuttiyksikkö (Vantaan sairaala), psykogeriatrinen osasto (Hatanpään sairaala).

⁴⁰ EOA Vuosikertomus 2021, s. 111.

- vaikeuksia tunnistaa rajoitustoimenpiteiden ennalta ehkäisyä ja vaihtoehtoisia toimintatapoja⁴¹
- epäselvyyttä siitä, kenellä on oikeus tehdä päätös rajoitustoimista (*”lääkärin päätös, sairaanhoitajan päätös, ”on tapana”, omaisten lupa”*)
- ei tietoa siitä, että myös rajoituspäätöksen voimassaoloa ja rajoitusten käyttöä tulee seurata
- kiire ja henkilöstön vähyyks usein perusteena rajoittamiseen, sekä
- puutteita sekä päätösten (pätös, perusteet, voimassaolo, päätöksentekijä) että niiden toteutuksen kirjaamisessa.

Omaohjelmavontasuunnitelman tulisi ohjata asukkaiden itsemääräämisoikeuden tukemista ja tarvittaessa käytettävien rajoitustoimenpiteiden päätöksentekoa, toteutusta, kirjaamista ja seuranta. Kuitenkaan omaohjelmavontasuunnitelmassa ei useinkaan ole määritelty sitä, mikä on itsemääräämisoikeuden rajoittamista, eikä kaikkia yksikössä käytössä olevia rajoitustoimenpiteitä eikä kuvattu niiden käyttämisen periaatteita. Sama koskee kunnissa ja yksiköissä mahdollisesti olevia itsemääräämisoikeuden tukemista ja rajoittamista koskevia erillisiä ohjeita. Tarkastuskäyntiraporttien perusteella omaohjelmavontasuunnitelmaa tai yksikön ohjeita ei yllättävän usein löydy tai ne eivät ole esillä. Silloinkin kun kunnalla tai toimintayksiköllä on käytössä olevat ohjeet, henkilökunta ei välttämättä ole perehtynyt ohjeisiin tai tiedä niiden olemassaolosta, ja tarkastuskäynteillä on ilmennyt ohjeiden vastaista toimintaa.⁴² Ohjeet saattavat sisältää myös ohjeen esimerkiksi ottaa soittokello tai liikuntaväline pois asukkaalta tai piilottaa asukkaan vaatteet.

Apulaisoikeusasiamies ohjeistaa, että käytettävät rajoitustoimenpiteet tulee tyhjentävästi luetella rajoitusohjeissa. On tärkeää, että ne mielletään potilaan perusoikeuksia rajoittaviksi toimenpiteiksi ja että henkilökunnalle syntyy yhteinen käsitys siitä, mitä potilaan perusoikeuksien rajoittamisella tarkoitetaan. Apulaisoikeusasiamies suosittaa hyvää kohtelua ja rajoitusten vähentämistä koskevaa suunnitelmaa osaksi omaohjelmavontasuunnitelmaa. Yksilökohtaisesti käytettävien itsemääräämisoikeuden tukemisen ja rajoittamisen menetelmien käyttöä tulee arvioida yhdessä asiakkaan, hänen omaisensa, lääkärin ja koko hoitotiimin kanssa ja ne tulee kirjata asiakkaan palvelu- ja hoitosuunnitelmaan ja arvioida niiden tarpeellisuutta säännöllisesti.

⁴¹ EOAK/4743/2019: ”Erityisenä haasteena on ennaltaehkäisevien toimintatapojen kehittäminen rajoittamisen välttämiseksi ja koko henkilöstön sitouttaminen siihen, että rajoitteiden välttämättömyyttä arvioidaan jatkuvasti.”

⁴² Esimerkiksi EOAK/4180/2020.

Rajoituspäätöksiä koskevaan päätöksentekoon liittyviä ongelmia ovat esimerkiksi se, että lääkärin tekemän rajoituspäätöksen sijaan yksiköissä on katsottu riittäväksi hoito-henkilökunnan tai asukkaan ja/tai omaisen lupa rajoittamiseen. Hoidollisten rajoitustoimenpiteiden käytön tulee kuitenkin aina perustua lääkärin tekemään arvioon ja päätökseen, eikä apulaisoikeusasiamies pidä hyväksyttävänä, että rajoitustoimenpiteitä käytetään muistisairaana henkilön luvalla. Joissain tilanteissa rajoitustoimia on myös käytetty rajoituspäätöstä laajemmin ja/tai pidemmän aikaa, eikä voi välttyä vaikutelmalta, että kun ns. rajoituslupa on annettu, unohdetaan arvioida, onko rajoitteen käyttäminen juuri kyseisessä tilanteessa sallittua ja/tai tarpeellista.⁴³

Työntekijöillä on havaittu vaikeuksia tunnistaa, milloin heidän toimintansa on asukkaan rajoittamista, millä tavoin toimien rajoitustoimenpiteiden käyttöä voitaisiin välttää ja onko muita vähemmän oikeuksia rajoittavia keinoja harkittu tai kokeiltu.⁴⁴ Nämä ja myös sekä asukkaan että tämän omaisten perusoikeuksien kuten perhe-elämän tai yksityiselämän suojan rajoittamisen ja loukkaamisen tunnistaminen ovat nousseet esille myös kanteluratkaisuissa⁴⁵. Rajoittamisen tunnistamisella on esisijainen merkitys siihen, että yksikössä osattaisiin menetellä oikein.

Rajoitustoimenpiteitä myös vaikutetaan käytettävän rutiininomaisesti tai tottumuksesta, vaikka ne eivät olisi välttämättömiä ja tilanteet olisivat ratkaistavissa muilla keinoilla. Esimerkiksi asukkaan oman huoneen oven lukitsemista käytetään rutiininomaisena keinona turvata asukkaiden turvallisuutta⁴⁶. Henkilön ollessa välittömässä vaarassa, on tilanteeseen mahdollista puuttua hätävarjelun tai pakkotilan perusteella, mutta hätävarjelua tai pakkotilaa ei voi käyttää perusteluna ovien rutiiniluontoiselle lukitsemiselle. Apulaisoikeusasiamies on tarkastuskäynneillä ja kanteluratkaisuissa ohjannut Valviran ohjeistuksen⁴⁷ mukaiseen toimintaan, eli esimerkiksi jatkuvan valvonnan järjestämiseen sekavalle muistisairaalle henkilölle tämän liikkumisen rajoittamisen

⁴³ EOA Vuosikertomus 2020, s 134.

⁴⁴ Esimerkiksi EOAK/5463/2020, EOAK/4436/2020 ja EOAK/4180/2020.

⁴⁵ Esimerkiksi EOAK/4070/2020, aviopuolisoiden yhdessä asuminen ja EOAK/3513/2020, puolison hautajaisiin osallistuminen (*"Päätös kieltää äidin osallistuminen puolisonsa hautajaisiin loukkasi myös lasten yksityiselämän suojaa"*).

⁴⁶ EOA vuosikertomus 2021, s 126; ja esimerkiksi EOAK/2217/2018, EOAK/2009/2019, ja EOAK/4743/2019.

⁴⁷ Valviran ohje *Liikkumista rajoittavien turvavälineiden käyttö* (päivitetty 9.7.2021).

sijaan ja ensin kokeilemaan ”kevyempiä” rajoitusvälineitä (painopeitto, turvaliivi) ja arvioimaan niiden riittävyttä, sekä huomioimaan rajoitusvälineisiin liittyvät potilasturvallisuusriskit ja palo- ja pelastusturvallisuuden.⁴⁸

Tarkastuskäynneillä on myös havaittu rajoitustoimien kirjaamisessa niin suuria puutteita, että ne vaikeuttavat tai jopa estävät laillisuusvalvonnan toteutumista⁴⁹.

Itsemääräämisoikeuden tukeminen ja rajoitustoimenpiteet eivät ole asioina irrallisia, vaan liittyvät vahvasti muun ohella perushoidon, huolenpidon ja toimintakyvyn tukemisen puutteisiin⁵⁰ ja jopa kaltoinkohteluun⁵¹ sekä palo- ja pelastusturvallisuuteen⁵². Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan rakennuksen on oltava sellainen, että siinä olevat voivat palon sattuessa pelastautua tai heidät voidaan pelastaa. Pelastuslaissa on säännökset poistumisturvallisuudesta palveluasumisessa.⁵³

Apulaisoikeusasiamies on kiinnittänyt huomiota myös käytettäviin käsitteisiin ja siihen, miten ne ohjaavat työntekijöiden ajattelua ja toimintaa. Esimerkiksi käsite ”lupa” (laitalupa, sitomislupa jne.) käsitteen ”päätos” sijaan antaa työntekijöille väärän kuvan rajoitustoimenpiteen luonteesta. Myös keskittyminen rajoitustoimenpidettä koskevien oh-

⁴⁸ Esimerkiksi EOAK/4743/2019 ja EOAK/3763/2019.

⁴⁹ EOAK/4180/2020, s. 7. ”*Hoitotyön kirjaukset rajoittamistoimista ovat niukat, joten rajoittamistoimien välttämättömyyden ja asianmukaisuuden arviointi on mahdollista vain osittain. Potilasasiakirjoista ei pääsääntöisesti löydy merkintää rajoittamistoimen aloittamis- tai lopettamisajankohdista eikä perusteluja rajoitustoimen tarpeelle.*”

⁵⁰ EOAK/4743/2019: AOA pitää ongelmallisena tilannetta, jossa vielä kävelemään kykenevä vanhus on suuren osan vuorokaudesta rajoitettuna.

⁵¹ EOAK/6032/2019 ”*Osa asukkaista pelkää henkilökuntaa ja osa työntekijöistä pelkää yksikön johtoa.*” Tarkastetun yksikön johto kiistää mm. kaltoinkohtelun, vaikka sekä tarkastuksella tehdyt havainnot että henkilökunta ja asukkaat kertovat siitä samansisällöisesti.

⁵² EOAK/5595/2019: AOA toteaa, että turvallisuus ei sellaisenaan ole yksin hyväksyttävä syy rajoittaa henkilön perusoikeuksia, vaan jokaisen perusoikeuden rajoituksen on täytettävä myös muut rajoittamiselle asetetut edellytykset, kuten välttämättömyyden ja suhteellisuuden vaatimukset.

⁵³ EOAK/4743/2019: Henkilön lukitseminen huoneeseensa, erityisesti jos yksikössä ei ole keskeytyksettä henkilöstöä, joka pystyy nopeasti pelastamaan asiakkaat, aiheuttaa vakavan vaaran paloturvallisuudelle.

jeiden noudattamiseen voi lisätä mielikuvaa siitä, että ohjeita noudattamalla rajoittaminen on normaali osa hoitoa.⁵⁴ Usein toistuvana syynä rajoittamiselle ilmenee myös henkilökuntapula eli henkilökunnan kiire tai vähäisyys.

Kanteluratkaisuissa on kiinnitetty huomiota myös siihen, että henkilökunnan velvollisuus tukea itsemääräämisoikeuden toteutumista tukemalla erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien henkilöiden oman tahdon ilmaisemista, taikka potilas- ja asiakaslain säännökset siitä, että kun henkilöllä on vaikeuksia ilmaista omaa tahtoaan, tulisi omaisten ja läheisten voida auttaa hänen tahtonsa selvittämisessä, eivät toteudu.⁵⁵

5.2.2.2 Tarkastusraporteissa esille nousseita hyviä toimintakäytäntöjä

Hyvinä toimintakäytäntöinä voidaan tuoda esille yksiköihin laaditut erilliset ohjeet itsemääräämisoikeuden rajoittamisen periaatteista ja rajoittamistoimenpiteiden käytöstä ja ohjeiden päivittäminen⁵⁶ oikeusasiamiehen linjausten mukaisiksi, samoin kuin henkilökunnan koulutus rajoitusten käyttämisen edellytyksistä ja rajoitusten käytön vähentämisestä⁵⁷.

Hyviä käytäntöjä ovat myös

- rajoitteiden tarve arvioidaan ja niihin liittyvät luvat arvioidaan säännöllisesti (viikottain),
- rajoitustoimenpiteen tai -välineen tarve arvioidaan joka kerta sitä käytettäessä,
- välillä kokeillaan pärjäisikö asukas ilman rajoitusvälinettä,
- hoitajat kokeilevat itse, miltä tuntuu olla rajoitustoimenpiteen tai -välineen kohteena, esimerkiksi sidottuna,
- henkilökunnan on annettava näytöt siitä, että osaa käyttää rajoitusvälinettä oikein ja turvallisesti,
- rajoittamisvälineen käyttö on rajattu esimerkiksi 15 minuuttiin,

⁵⁴ Esimerkiksi EOAK/4180/2020.

⁵⁵ Esimerkiksi EOAK/4593/2018, EOAK/3513/2020 ja EOAK/4526/2020.

⁵⁶ Esimerkiksi EOAK/4211/2017, EOAK/3015/2019, EOAK/3763/2019, EOAK/3016/2019, EOAK/5880/2019 ja EOAK/1823/2020.

⁵⁷ Esimerkiksi EOAK/3016/2019 ja EOAK/3763/2019.

- asiakkaita aktivoidaan ja autetaan liikkumaan ja ulkoilemaan, jotta normaali päivärytmi säilyisi ja yöaikaista rajoittamista pystytään vähentämään,
- asukkaiden käytöshäiriöitä pyritään rauhoittamaan puhumalla, hoitotoimia rauhoittamalla ja varmistamalla se, että asukas tietää mitä hoitotoimissa tehdään seuraavaksi,
- pyritty ennaltaehkäisemään rajoittamisen tarpeen syntymistä, sekä
- henkilöstön koulutus ja säännölliset asiakaspalaverit tiimeissä, joissa moniammatillisesti mietitään vaihtoehtoja rajoittamiselle ja koulutusta henkilökunnalle lääkkeettömien hoitojen hyödyntämisessä käytösoireissa (EOAK/3016/2019).

5.3 Valtioneuvoston oikeuskansleri

Valtioneuvoston oikeuskanslerin julkaistujen ratkaisujen ja lausuntojen hakutoiminnolla löytyi hakusanalla itsemääräämis* 48 hakutulosta. Tarkemman tutustumisen perusteella yksikään oikeuskanslerin viraston julkaistuista ratkaisuista ei käsitellyt ikään-tyneiden itsemääräämisoikeutta.

Selvityksen aihepiiriä sivuavat ratkaisu 29.4.2022 Vierailukielto terveydenhuollon yksikössä, joka tosin koskee kehitysvammaisten palveluasumisyksikköä, ja ratkaisu 28.3.2019 Vammaisten henkilöiden oikeudet sukupuolisensitiivisissä avustamistilanteissa tulee turvata.

Lisäksi haetulla aikavälillä oikeuskansleri oli antanut useita lausuntoja itsemääräämisoikeuteen liittyvistä lakiesityksistä.

- *Vammaispalvelulainsäädännön uudistaminen lausunto 24.3.2022*
- *Lausunto osallisuustyöryhmän vammaispalvelulainsäädännön uudistusta koskevista ehdotuksista lausunto 9.2.202*
- Uusi asiakas- ja potilaslaki sekä lastensuojelulain muuttaminen lausunto 7.9.2018
- *Yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista lausunto 20.4.2018*

5.4 Korkein hallinto-oikeus ja hallinto-oikeudet

Korkein hallinto-oikeus ei tarkasteluajanjaksolla ollut antanut vanhusten itsemääräämisoikeuteen liittyviä julkaistuja vuosikirjapäätöksiä eikä lyhyitä ratkaisuselosteita.

Selvityksen aihepiiriä sivuavat vammaispalvelujen asumisyksiköitä koskeva korkeimman hallinto-oikeuden vuosikirjapäätös KHO:2021:1 7.1.2021/H1 ja lisäksi kehitysvammaisten erityishuoltoon liittyvät vuosikirjapäätökset KHO:2022:20 16.2.2022/H460, KHO:2018:8 16.1.2018/113 ja KHO:2017:132 18.8.2017/3950 sekä niin ikään kehitysvammaisten erityishuoltoon liittyvät lyhyet ratkaisuselosteet 11.3.2021/H814 ja 27.3.2018/1421 ja vielä rangaistukseen tuomitsematta jätetyn henkilön tahdosta riippumatonta hoitoa koskeva lyhyt ratkaisuseloste 5.3.2018/993.

Hallinto-oikeuksien päätöksistä tarkasteluajanjaksolla vanhusten itsemääräämisoikeutta koskee vanhusten tehostetun palveluasumisyksikön tapaamisoikeuksien rajoittamista käsittelevä Itä-Suomen HAO 16.10.2020 20/1059/1.⁵⁸

Selvityksen aihepiiriä sivuavat ratkaisut Pohjois-Suomen HAO 31.05.2022 724/2022 (kehitysvammaisen henkilön tahdosta riippumaton psykiatrinen sairaalahoido), Turun HAO 26.02.2019 19/0077/2 (tahdosta riippumattoman psykiatrisen sairaalahoidon jatkaminen) ja Vaasan HAO 04.05.2018 18/0171/1 (potilaan ottaminen tahdonvastaiseen hoitoon ilman tarkkailulähetettä).

⁵⁸ Itä-Suomen HAO 16.10.2020 (20/1059/1) koski ympärivuorokautisen hoidon yksikön vierailukieltoa. Hallinto-oikeus katsoi, että annetut toimintaohjeet olivat sisältäneet tartuntatautilain 69 §:ssä säädettyä tapaamisoikeuden rajoittamista asiallisesti vastaavia seikkoja muun ohella siltä osin kuin toimintaohjeissa oli todettu, että vierailuista oli ilmoitettava etukäteen, vierailujen määrää ja pituutta rajoitettiin ja vierailuja valvottiin. Toimintaohjeilla oli siten tosiasiallisesti puututtu A:n ja hänen äitinsä B:n yksityiselämän ja perhe-elämän suojaan. Hallinto-oikeus vahvisti, että C:n kaupungin kotihoidon päälliköllä ja geriatrian asiantuntijalääkärillä ei ollut oikeutta rajoittaa A:n ja B:n tapaamisia toimintaohjeissa tarkoitetuilla tavoilla.

5.5 Korkein oikeus ja hovioikeudet

Korkeimman oikeuden ratkaisuksista ei tarkasteluajanjaksolla löytynyt vanhusten itsemääräämisoikeuteen liittyviä ratkaisuja. Muun ohella potilaan itsemääräämisoikeutta käsitteli korkeimman oikeuden ennakkoratkaisu KKO:2019:98 terveyskeskuslääkärin tuottamuksellisesta virkavelvollisuuden rikkomisesta.

Pääosin korkeimman oikeuden itsemääräämisoikeuteen liittyvät ennakkoratkaisut koskivat pakkokeinolakiin ja tutkintavankeuteen liittyviä itsemääräämisoikeuden, kuten yhteydenpidon, rajoituksia.⁵⁹ KKO:n muuna kuin ennakkopäätöksenä mainittakoon ratkaisu 662/2019 Syyntakeisuus – Mielentilatutkimuksen määrääminen.

Myöskään hovioikeuksissa ei tarkasteluajanjaksolla ole annettu vanhusten itsemääräämisoikeuteen liittyviä ratkaisuja. Aihepiiriä sivuavat ratkaisu Vaasan HO 11.5.2022 191 (pakkolääkintä tahdosta riippumattomassa psykiatrisessa sairaalahoidossa) ja ratkaisu Itä-Suomen HO 19.10.2018 567 (yhteydenpidon rajoittaminen tutkintavankeudessa).

5.6 Valvira

Sosiaali- ja terveydenhuollon valvontaviraston Valviran sosiaali- ja terveydenhuollon päätöslyhennelmät -verkkosivulta löytyi ainoastaan Valviran ratkaisu 24.9.2021 potilaan hoidosta sairaalan neurologisella kuntoutusosastolla⁶⁰. Muita julkaistuja päätöslyhennelmiä selvityksen aineistoksi Valvirasta pyydettyäessä ilmoitettiin Valviran poistaneen vanhat päätöslyhennelmät verkkosivuiltaan, eikä niitä siten enää olevan käytävissä.⁶¹

Vuoden 2021 toimintakertomuksensa mukaan Valvira otti vuonna 2021 selvitettäväkseen yli 1000 terveydenhuoltoa ja lähes 400 sosiaalihuoltoa koskevaa valvontaa⁶². Valtaosa niistä oli kanteluja tai Valviralle saapuneisiin ilmoituksiin perustuvia.

⁵⁹ KKO:2021:58 Pakkokeino – Yhteydenpidon rajoittaminen, KKO:2021:40 Pakkokeino – Vangitseminen Oikeudenkäyntimenettely – Oikeudenmukainen oikeudenkäynti, KKO:2021:13 Oikeudenkäyntimenettely – Mielentilatutkimuksen määrääminen.

⁶⁰ <https://www.valvira.fi/-/potilaan-itsemaaraamisoikeus-ja-asianmukaiset-potilasasiakirjamerkinnaat-huomioitava-fyysisia-rajoituskeinoja-kaytettaessa>.

⁶¹ Henkilökohtainen tiedonanto 31.8.2022, ryhmäpäällikkö Kirsti Tolonen, Valvira.

⁶² https://www.valvira.fi/documents/14444/398591/Valvira_tilinpaaatos_ja_toimintakertomus_2021.pdf/b5542f3c-09ff-9fd9-6c6c-ec1ced86628e?t=164578777424.

Lisäksi aluehallintovirastoille siirrettiin yli 500 Valviraan saapunutta terveydenhuollon ja lähes 500 sosiaalihuollon valvonta-asiaa lainsäädäntöön perustuvan työnjaon mukaisesti. Mielenkiintoinen lisätiedon lähde lienee Valviran ja aluehallintovirastojen yhteinen vanhusten kotihoidon valvontahanke vuodelta 2021, joka ulotettiin 25 kuntaan, ja jossa löytyi useita kehittämiskohteita⁶³.

5.7 Aluehallintovirastot

Aluehallintovirastojen tilastojen mukaan vuonna 2021 aluehallintovirastoille tehtiin 230 ja ratkaistiin 218 vanhusten hoivapalveluihin liittyvää kantelua. Näistä 60 ratkaisussa annettiin hallinnollisia seuraamuksia tai hallinnollista ohjausta. Lisäksi vuonna 2021 aluehallintovirastoissa tuli vireille 586 ja ratkaistiin 671 vanhusten hoivapalveluihin liittyvää valvonta-asiaa. Näistä 239 tapauksessa annettiin hallinnollisia seuraamuksia tai hallinnollista ohjausta.⁶⁴

Aluehallintovirasto julkaisee ratkaisuihinsa päätösluonnoksia⁶⁵, joista tähän selvitykseen on koottu ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyvät julkaistut ratkaisut vuosilta 2019–2022 (liite 4). Lisäksi on koottu erikseen muita aikuisikäisten henkilöiden itsemääräämisoikeuteen liittyviä julkaistuja ratkaisuja vuosilta 2019–2022 (liite 5). Varhaisempia ratkaisuja täytyy tarvittaessa erikseen pyytää aluehallintovirastoilta.

Tässä erikseen mainittakoon (liitteen 4 luettelosta löytyvät) ikääntyneen asiakkaan/potilaan itsemääräämisoikeutta koskevat ratkaisut ISAVI/3973/2020 (potilaan oikeus kieltäytyä hoidosta), ISAVI/6019/2018 ja ISAVI/6020/2018 (sukulaisella ei ole oikeutta asiakkaan puolesta kieltää välttämätöntä huolenpitoa) ja ESAVI/12383/2018 (potilaan liikkumisvapauden rajoittamisesta somaattisessa hoidossa on laadittava asianmukaiset potilasasiakirjamerkinnot).

Lisäksi muista aikuisikäisten henkilöiden itsemääräämisoikeuteen liittyvistä ratkaisuksista (liite 5) nostettakoon esille oikeusturvanäkökuulmasta merkittävä ratkaisu LSSAVI/1528/2019, joka koskee tahdosta riippumattomassa hoidossa olevan potilaan oikeutta pitää yhteyttä oikeusavustajaansa muusta yhteydenpidon rajoittamisesta huolimatta.

⁶³ <https://www.valvira.fi/-/vanhusten-kotihoidon-valvonnassa-loytyi-useita-kehittamiskohteita>.

⁶⁴ <https://avi.fi/usein-kysytyt-kysymykset#accordion-g5ODWLa4oYg8>.

⁶⁵ <https://avi.fi/paatosluyhennelmat>.

6 Lopuksi

Yhteenvetona voidaan todeta, että ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskeneen oikeudellisen aineiston tarkastelussa nousi esille se, että lainvastaisuuksiin rajoitustoimenpiteiden käytössä vaikuttaa kyettävän puuttumaan vasta laillisuusvalvonnan keinoin. Tämä korostaa koulutuksen, ohjauksen ja riittävän valvonnan tarpeellisuutta ja herättää myös perustellun kysymyksen siitä, miten pitkälle omavalvonta on soveltuva ja riittävä keino valvoa toimintaa, jossa on mahdollisuus voimakkaastikin rajoittaa asiakkaiden perusoikeuksia.

Toisena havaintona nousee esille se, että useissa valvontaratkaisuihin apulaisoikeusasiamies on joutunut painottamaan sekä palveluyksiköiden toiminnasta vastaavien että yksiköiden henkilökunnan velvollisuutta tuntea alaansa koskeva lainsäädäntö, perustuslaki ja ihmisoikeussopimukset ja velvollisuutta noudattaa tätä lainsäädäntöä sekä toimintayksikkökohtaisia ohjeita laadittaessa, että niitä käytäntöön sovellettaessa. Näin siitä huolimatta, että jo nykyiselläänkin sekä lain sosiaalihuollon ammattihenkilöistä (817/2015) 5 §:ssä että lain terveydenhuollon ammattihenkilöistä (559/1994) 18 §:ssä säädetään ammattihenkilön lakisääteisestä velvollisuudesta ylläpitää ammattitaitoaan ja perehtyä ammattitoimintaansa koskeviin säännöksiin ja määräyksiin, sekä niin ikään työnantajan velvollisuudesta luoda työntekijöille edellytykset täydennyskoulutukseen osallistumiseen.

Kehittämistarpeina voidaan nähdä ainakin

- itsemääräämisoikeuden tukemisen suunnitelmallisuuden kehittäminen (suunnitelmat voivat puuttua⁶⁶, tai ovat parhaimmillaankin yleisellä tasolla ja keskittyvät rajoitustoimenpiteiden toteutukseen, mutta eivät vielä yllä yksilölliselle tasolle ja itsemääräämisoikeutta tukemaan),
- henkilökunnan koulutuksen, perehdyttämisen ja tuen sekä seurannan ja valvonnan kehittäminen,
- rajoitustoimenpiteiden käytön yleisten edellytysten konkretisointi käytännön toiminnan tasolle, ja

⁶⁶ EOAK/2456/2019: ”Uusien työntekijöiden perehdytyksessä ohjetta ei ole käytetty koska sitä ei ole perehdytyskansiossa. Sen sijaan uusille kerrotaan yksikön käytännöistä.”.

- rajoitustoimenpiteiden ja niiden välttämisen seurannan ja kirjaamisen kehittäminen⁶⁷, joka mahdollistaisi lainmukaisuuden arvioinnin (asukkaan ja työntekijän oikeusturva) ja ohjaisi rajoitustoimenpiteiden näkyväksi tekemiseen ja vähentämiseen.

Perustuslakivaliokunnan lausuntojen perusteella ikääntyneiden itsemääräämisoikeuden tukemista ja rajoittamista koskevan sääntelyn kehittämiseksi saattaisi löytyä vertailupohjaa lastensuojelulainsäädännön sijaishuollossa käytettävien rajoitustoimenpiteiden sääntelyn kehittämisestä. Tavoitteet vaikuttavat yhteneviltä, eli pyrkimys kohti itsemääräämisoikeuden tukemisen painottamista ja käytettävien rajoitustoimenpiteiden ja niiden kirjaamisen ja valvonnan yksityiskohtaisempaa sääntelyä. Samoin samankaltaisia ovat rajoitustoimenpiteiden toteuttamisessa ilmenevät, osin jopa kaltoinkohtelua lähenevät ongelmat ja molemmilla palvelusektoreilla laillisuusvalvonnan ratkaisujen ja tarkistusraporttien kuvaamat yhä edelleen ilmenevät laitospallalle tyypilliset ajattelu- ja toimintatavat.

Ja aivan lopuksi, yksi malli ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta tukevan käytännöllisen ohjeistuksen kokoamiseen voisi olla Ihmisoikeuskeskuksen ja eduskunnan oikeusasiamiehen vuonna 2021 kehittämä palveluntarjoajien ja -tuottajien itsearviointityökalu, joka tukee itsemääräämisoikeuden vahvistamista kehitysvammaisten asumispalveluissa. Työkalu koostuu kysymyksistä, jotka ohjaavat toimijoita omatoimisesti arvioimaan, miten hyvin asumispalveluyksiköiden toiminta ja omaksutut toimintatavat tukevat ja vahvistavat asiakkaiden itsemääräämisoikeutta. Toiminnan itsearviointi tehdään kolmiportaisella liikennevalomallilla. Lisäksi työkalu sisältää itsemääräämisoikeuden oikeusperustan ja esimerkkejä oikeuskäytännöstä ja laillisuusvalvojen kannanotoista liittyen siihen, miten itsemääräämisoikeus on ymmärrettävä ja millaisia toimenpiteitä sen vahvistaminen palveluntarjoajilta ja -tuottajilta edellyttää.⁶⁸

⁶⁷ Rajoitustoimenpiteen syy, luonne ja kesto sekä arvio sen vaikutuksesta henkilön hoitoon samoin kuin toimenpiteen määränneen lääkärin ja suorittajien nimet on kirjattava (potilasasiakirja-asetus 298/2009, 12 § ja laki sosiaalihuollon asiakirjoista 254/2005, 4 §).

⁶⁸ Itsemääräämisoikeuden itsearviointityökaluun voi tutustua <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/vammaisten-henkiloiden-oikeudet/ihmisoikeuskeskuksen-tyo-vammais/pio-asumispalveluissa/>.

Liitteet

Liite 1 AOA:n ikääntyneiden itseään määräämisoikeutta koskevat kanteluratkaisut 2018–2022

EOAK/8165/2020, [Muistisairaahan henkilön hoito \(pdf\)](#), **Käsitys**

EOAK/4180/2020, [Muistisairaahan deliriumpotilaan rajoittaminen somaattisessa sairaanhoidossa](#) **Esitys**

EOAK/7866/2020 [Tahdonvastainen tutkimusjakso kaupungin sairaalassa](#) **Esitys**

EOAK/8230/2020, [Tapaamisrajoitukset vanhusten palvelutalossa](#) **Käsitys**

EOAK/4526/2020, [Vierailut hoivakodeissa](#) **Käsitys**

EOAK/4436/2020, [Hoivakodin menettely koskien omaistapaamisia](#) **Käsitys**

EOAK/4477/2020, [Hoivakodin menettely](#) **Käsitys**

EOAK/4508/2020, [Vanhusten tapaamisrajoitukset](#) **Käsitys**

EOAK/4070/2020, [lääkäiden oikeus asua yhdessä ja perhe-elämän suoja koronaviruspandemian aikana](#) **Esitys**

EOAK/3919/2020, [Vanhuksen ulkoilu omaisen kanssa koronaviruspandemian aikana](#) **Käsitys**

EOAK/3847/2020, [Omaisten vierailu vanhusten hoivakodissa koronavirusepidemian aikana](#) **Käsitys**

EOAK/3479/2020, [Vierailujen rajoittaminen palveluasumisessa](#) **Käsitys**

EOAK/3739/2020, [Vierailukiello hoivayksikössä](#) **Käsitys**

EOAK/3359/2020, [Hoivakodin menettely vierailuissa ja hoidon sisällössä koronaepidemian aikana](#) **Käsitys**

EOAK/3513/2020, [Lähiomaisen hautajaisiin pääsyn epääminen poikkeusolojen takia](#) **Käsitys**

EOAK/4593/2018 [Ympäri vuorokautiseen hoitokotiin pääsy](#) **Huomautus**

Liite 2 AOA:n (ja EOA:n) ikääntyneiden itsemääräämisoikeutta koskevat tarkastuskäyntiraportit 2018–2022

EOAK/4060/2021, Tarkastus: Jampankaaren palvelupihan tehostetun palveluasumisen yksiköt 21.6.2021

EOAK/3360/2021, Huonehoito vanhustaloyksikössä

EOAK/1389/2020, Tarkastus: Siun sote, Ikäihmisten palvelut, Arjen tukipalvelut, 9.10.2020

EOAK/1823/2020, Ennalta ilmoittamaton tarkastus 11.3.2020 ja etäyhteyksin toteutettu ennalta ilmoitettu tarkastus 19.11.2020 Hoitokoti Annala Oy ja Annalakodit Oy

EOAK/6032/2019, Humana, Kotikylä Sammonkoti 5.11.2019

EOAK/2301/2019, Harjavallan sairaala 11.–12.6.2019

EOAK/2456/2019, Vantaan sairaalan geriatrinen akuuttiyksikkö, 15.5.2019

EOAK/5880/2019, Ennalta ilmoittamaton tarkastus: Villa Mäntykoto, 29.10.2019

EOAK/3016/2019, Ennalta ilmoittamaton tarkastus: Mäntylän asumispalveluyksikkö, Heinola 13.6.2019

EOAK/4921/2019, Ennalta ilmoittamaton tarkastus: Espero Hoivakoti Niva 2.9.2019

EOAK/4743/2019, Ennalta ilmoittamaton tarkastus: Vaahterakoti 27.8.2019 ja 1.10.2019

EOAK/3015/2019, Ennalta ilmoittamaton tarkastus, Kotkan City-koti

EOAK/6033/2019, Palvelukeskus Lehtiniemi

EOAK/1765/2019, Villa Rosa, tehostetun palveluasumisen yksikkö

EOAK/5595/2019, Himminkoto, tehostetun palveluasumisen yksikkö

EOAK/5023/2019, [Palvelukoti Onnela](#)

EOAK/3763/2019, [Helsingin Seniorisäätiön Pakilakoti \(vanhainkoti\)](#)

EOAK/5593/2019, [Hatanpään puistosairaala, psykogeriatria](#)

EOAK/2458/2019, [Vantaan kaupunki, Katriinan sairaala](#)

EOAK/1706/2019, [Espoon sairaala](#)

EOAK/2217/2018, [Lohjan vanhusten palvelukeskus, Kultakotien ryhmäkoti Katinkulta](#)

EOAK/2150/2017, [Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin psykiatrinen toiminta-alue](#)

Liite 3 Muut aikuisikäisten asiakkaiden itsemääräämisoikeutta koskevat EOA:n/AOA:n kanteluratkaisut ja tarkastukset vuosilta 2018–2022

Kehitysvammaisten asumispalveluita koskevat kanteluratkaisut

EOAK/4247/2020, [Henkilökohtaisen avustajan käyttö poikkeusolojen aikana](#)

EOAK/5944/2020, [Vierailuja koskevat rajoitukset vammaisten asumispalveluyksikössä](#)

EOAK/3115/2020, [Henkilökunnan puute sitomisen perusteena](#)

EOAK/6033/2019, [Palvelukeskus Lehtiniemi](#)

EOAK/1504/2018, [Rovaniemen kaupungin menettely Espero Care Oy:n hoitokoti Ke-vätportin valvonnassa](#)

Kehitysvammaisten asumispalveluita koskevat tarkastukset

EOAK/5491/2019, [Ennalta ilmoitettu tarkastus KTO:n laitousyksiköihin 5.11.2019](#)

EOAK/3375/2018, [Kolpeneen palvelukeskuksen kuntayhtymä: palvelukodit Metsä-rinne, Mäntyrinne ja Mustikkarinne](#)

EOAK/4639/2018, [Pohjois-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin kehitysvammahuollon tulos-alue, Tahkokankaan palvelukeskuksen laitousyksiköt](#)

EOAK/1871/2018, [Lintukorven Validia-talo, Espoo](#)

EOAK/1683/2019, [Omakoti Oiva](#)

Sairaaloita koskevat kanteluratkaisut

EOAK/8349/2020, [Potilaan hoito ja kohtelu \(pdf\)](#)

EOAK/4702/2020, [Psykiatrisen potilaan hoidon turvaaminen](#)

EOAK/6590/2019, [Lomalupakäytäntö neurologian kuntoutusosastolla](#)

EOAK/4277/2019 [Potilaan pitkäaikainen eristäminen](#)

EOAK/5255/2018, [Olosuhteet Niuvanniemen sairaalassa](#)

EOAK/5593/2019, [Hatanpään puistosairaala, psykogeriatrია](#)

EOAK/2570/2019, [Psykiatrisen vankisairaala, Turun yksikkö](#)

EOAK/5485/2018, [Potilaan hoito ja kohtelu](#)

EOAK/3287/2017, [Vammaisen henkilön ihmisarvoa loukattiin sairaalan psykiatrisella osastolla](#)

Sairaaloita koskevat tarkastukset

EOAK/2301/2019, [Harjavallan sairaala 11.–12.6.2019](#)

EOAK/2456/2019, [Vantaan sairaalan geriatriinen akuuttiyksikkö, 15.5.2019](#)

EOAK/2458/2019, [Vantaan kaupunki, Katriinan sairaala](#)

EOAK/1706/2019, [Espoon sairaala](#)

EOAK/2456/2019, [Vantaan sairaalan geriatriinen akuuttiyksikkö, 15.5.2019](#)

EOAK/5338/2017, [Päijät-Hämeen hyvinvointiyhtymä, psykiatrian osastot 19.-20.9.2017](#)

EOAK/2150/2017, [Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin psykiatrisen toiminta-alue](#)

Rikosseuraamusalaa ja poliisin toimintaa koskevat kanteluratkaisut

EOAK/5348/2019, [Kirjeenvaihdon lukemisesta ilmoittaminen](#)

EOAK/5440/2019, [Tarkkailuun ja eristysosastolle sijoittaminen, vankilan kitaran haltuun antaminen ja käsirautojen käyttö](#)

EOAK/158/2019, [Poliisin ja syyttäjän menettely esitutkinnassa](#)

EOAK/5349/2019, Sellitupakoinnin kieltäminen Helsingin vankilassa

EOAK/6034/2016, Virtsanäytteiden antamisen valvonta vankiloissa

Rikosseuraamusalaa ja poliisin toimintaa koskevat tarkastukset

EOAK/5290/2020, Eristysosastolle sijoittaminen ja olosuhteet sen aikana ym.

EOAK/3621/2019, Hämeenlinnan poliisivankila

EOAK/2570/2019, Psykiatrinen vankisairaala, Turun yksikkö

EOAK/3420/2019, Vanajan vankila, Ojoisten osasto

EOAK/1592/2019, Vilppulan vankila

EOAK/4652/2018, Juuan vankila

EOAK/5563/2018, Helsingin vankila

EOAK/450/2018, Vankiterveydenhuollon yksikkö, Keravan vankilan poliklinikka

EOAK/4653/2018, Pyhäselän vankila

Liite 4 Aluehallintovirastojen ikääntyneiden itsemääräämisoikeuteen liittyvät ratkaisut 2019–2022

Ratkaisut ovat luettavissa aluehallintovirastojen verkkosivuilla <https://avi.fi/paatoslyhennelmat/kantelut>.

Itä-Suomen aluehallintovirasto Terveystieteiden tutkimuskeskus Ratkaisupäivämäärä 22.2.2022 diaarinumero ISAVI/9554/2021: DNR-päätös edellyttää potilaan kliinisen tilanteen yksilöllistä arviointia, keskustelua potilaan tai tämän laillisen edustajan kanssa sekä päätösten perustelujen kirjaamista potilasasiakirjoihin (iäkäs potilas)

Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto Sosiaalihuolto ja terveydenhuolto Ratkaisupäivämäärä 16.11.2021 diaarinumero LSSAVI/4335/2021 Kantelun mukaan asiakkaalle tehtiin tehostetun palveluasumisen yksikössä DNR-päätös ilman että puolisoa, laillista edunvalvojaa pyydettiin paikalle, kuultiin tai kerrottiin hänelle päätöksestä

Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto Sosiaalihuolto Ratkaisupäivämäärä 16.7.2021 diaarinumero LSSAVI/4429/2021: Kunnan vanhustenhuollon yksiköissä puutteita koronakäytännöissä

Itä-Suomen aluehallintovirasto Terveystieteiden tutkimuskeskus Ratkaisupäivämäärä 15.2.2021 diaarinumero ISAVI/7031/2020: Muistisairaalle DNR-päätöstä tehtäessä asiasta on keskusteltava myös omaisten kanssa ja päätös perusteltava lääketieteellisesti

Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto Sosiaalihuolto Ratkaisupäivämäärä 2.2.2021 diaarinumero LSSAVI/7369/2020: Vanhustenhuollon koronakäytännöissä täytyy huomioida asiakkaan oikeudet

Itä-Suomen aluehallintovirasto Terveystieteiden tutkimuskeskus Ratkaisupäivämäärä 1.6.2020 diaarinumero ISAVI/3973/2020: Potilaalla on oikeus kieltäytyä hoidosta (ikäntynyt potilas)

Itä-Suomen aluehallintovirasto Sosiaalihuolto Ratkaisupäivämäärä 7.5.2020 diaarinumero ISAVI/6019/2018 ja ISAVI/6020/2018: Sukulainen ei voi asiakkaan puolesta kieltää välttämätöntä huolenpitoa (ikäntynyt asiakas)

Itä-Suomen aluehallintovirasto Terveystieteiden tutkimuskeskus Ratkaisupäivämäärä 22.3.2020 diaarinumero ISAVI/1268/2019: Lääkärin lääketieteellisesti asianmukaisesti arvioima ajoterveys ei ole ikärasismia

Etelä-Suomen aluehallintovirasto Terveystieteiden tutkimuskeskus Ratkaisupäivämäärä 7.1.2020 diaarinumero ESAVI/12383/2018: Potilaan liikkumisvapauden rajoittamisesta somaattisessa hoidossa tulee laatia asianmukaiset potilasasiakirjamerkinnot (ikäntynyt potilas)

Liite 5 Aluehallintovirastojen muiden aikuisikäisten asiakkaiden itsemääräämisoikeuteen liittyvät ratkaisut 2019–2022

Lapin aluehallintovirasto Terveystieteiden tutkimuskeskus Ratkaisupäivämäärä 4.9.2020 Diaarinumero LAAVI/1046/2019: Lääkäri ei ole velvollinen toteuttamaan potilaan toivomaa hoitoa

Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto Terveystieteiden tutkimuskeskus, mielenterveys Ratkaisupäivämäärä 25.6.2020 diaarinumero LSSAVI/1528/2019: Tahdosta riippumattomassa hoidossa olevalla potilaalla on oikeus pitää yhteyttä oikeusavustajaansa muusta yhteydenpidon rajoittamisesta huolimatta

Lapin aluehallintovirasto Sosiaalihuolto Ratkaisupäivämäärä 26.11.2019 Diaarinumero LAAVI/973/2019: Kunta ei voi päättää siitä, mitä kustannuksia Kelan hoitotuella on katettava

Liite 6 Oikeusasiamiehen ratkaisukäytännössä korostuneet lähtökohdat, kooste löytyy ratkaisusta EOAK/3115/2020

Lainsäädännön puuttuessa oikeusasiamiehen käytännössä on korostettu muun muassa seuraavia näkökohtia:

- Potilaan itsemääräämisoikeutta tulee kunnioittaa niin pitkälle kuin mahdollista.
- Rajoitustoimenpidettä saa käyttää vain viimesijaisena keinona.
- Toimenpiteen on oltava eettisesti perusteltavissa ja se on suoritettava turvallisesti ja potilaan ihmisarvoa kunnioitten.
- Ennen toimenpidettä on mahdollisuuksien mukaan kuultava potilasta sekä itsemääräämiskyvyttömän potilaan laillista edustajaa tai hoitoon potilaslain 6 §:n mukaan osallistuvaa omaista.
- Toimenpiteen on perustuttava lääkärin päätökseen, joskin henkilökunta voi kiireellisessä tilanteessa aloittaa sen suorittamisen.
- Toimenpide on lopetettava heti, kun se ei enää ole välttämätön.
- Potilaan tilaa on seurattava toimenpiteen luonteen ja potilaan terveydentilan edellyttämällä tavalla.
- Toimenpiteen syy, luonne ja kesto sekä arvio sen vaikutuksesta potilaan hoitoon samoin kuin toimenpiteen määränneen lääkärin ja suorittajien nimet on kirjattava (potilasasiakirja-asetus 298/2009, 12 §).

Oikeusasiamiehen laillisuusvalvontakäytännössä on katsottu, että koska palveluasukkaan perusoikeuksien rajoittamisesta ei ole lainsäädäntöä, niiden käyttäminen saattaa olla mahdollista oikeuttaa pakkotilana tai hätävarjeluna, joista on säädetty rikoslain 4 luvussa. Hätävarjelu ja pakkotila saattavat oikeuttaa muutoin lainvastaisena pidettävän teon ja siten poistaa sen rangaistavuuden.

Hätävarjelu on sallittu ”välittömästi uhkaavan oikeudettoman hyökkäyksen torjumiseksi”. Pakkotila merkitsee puolestaan sitä, että välittömän ja pakottavan vaaran torjumiseksi tarpeellinen teko on sallittu, jos teko on kokonaisuutena arvioiden puolustettava, kun otetaan huomioon pelastettavan edun ja teolla aiheutetun vahingon ja haitan laatu ja suuruus, vaaran alkuperä sekä muut olosuhteet. Pakkotilassa suojataan siis arvokkaana pidettävää etua, kuten asiakkaan tai muiden terveyttä, turvallisuutta tai ihmisarvoa. Niihin kohdistuvan vaaran torjumiseksi suoritettua teon on lisäksi oltava kokonaisuutena arvioiden puolustettava.

Jos syntyy tilanne, jossa henkilö on välittömässä vaarassa, on tilanteeseen mahdollista puuttua hätävarjelu- tai pakkotilan perusteella. Hätävarjelu ja pakkotila tulevat kuitenkin kysymykseen vain akuutissa tilanteessa. Niitä ei voi käyttää perusteluna jatkuville tai pitkäkestoisille rajoitustoimille.

Rajoitustoimenpiteiden hyväksyttävyyttä arvioitaessa voidaan myös tukeutua mielen-terveyslaista ilmeneviin periaatteisiin sekä Valviran ohjeisiin, kuten ”Liikkumista rajoittavien turvavälineiden käyttö” (päivitetty 9.7.2021).

Ohjeen mukaan liikkumista rajoittavien turvavälineiden käytöstä on tehtävä yksilöity päätös. Päätös kirjataan potilasasiakirjoihin osana hoitosuunnitelmaa. Hoitopäätöksistä vastaa potilasta hoitava lääkäri, ja arvioinnissa on syytä käyttää potilaan ja hoitopaikan olosuhteet tuntevan hoitajan ja hoitotyön asiantuntemusta. Lääkäri arvioi, milloin turvavälineen käyttö voidaan lopettaa, tai ohjeistaa hoitohenkilökuntaa tässä asiassa. Olennaista on, että turvavälinettä käytetään vain niin kauan, kuin se on tarpeen. Tarve turvavälineen käytön jatkamiseen on arvioitava usein. Lääkärin tehtyä päätöksen liikkumisen rajoittamisesta voivat hoitotyön ammattihenkilöt päättää rajoitusten käyttämisestä. Vaikka lupa rajoittamistoimenpiteen käyttöön on, käytön tarvetta tulee jokaisella käyttökerralla harkita. Kaikista liikkumista rajoittavien välineiden käyttökerroista tulee tehdä merkinnät potilasasiakirjoihin. Liikkumista rajoittavia välineitä on käytettävä käyttöohjeiden mukaisesti.

Turvallisuus ei sellaisenaan ole yksin hyväksyttävä syy rajoittaa henkilön perusoikeuksia, vaan jokaisen perusoikeuden rajoituksen on täytettävä myös muut rajoittamiselle asetetut edellytykset, kuten välttämättömyyden ja suhteellisuuden vaatimukset. Eri vaihtoehtoja punnittaessa on kuitenkin ratkaistava, miten henkilölle turvataan hyvä hoito eikä häntä jätetä heitteille. Hyvästä hoidosta pitäisi pystyä huolehtimaan niin, että muut oikeudet ja potilaiden turvallisuus eivät vaarannu.

Rajoitustoimenpiteiden käytön valvonnan ja osapuolten oikeusturvan kannalta on tärkeää, että toimenpiteitä koskevat kirjaukset tehdään huolella.

Kirjallisuutta ja materiaaleja

Mari Aaltonen, Sanna Ahola ja Susan Villa 2021. Itsemääräämisoikeus ikääntyneiden ympärivuorokautisissa palveluissa. Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 4/2021 IMO-raportti_2021_FI.pdf

Jasmin Airinen, Sanna Ahola ja Susan Villa 2021. Koronapandemia ja ikääntyneet – kooste hankkeista, tutkimuksista, raporteista ja valvonnasta. Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 6/2021 <https://bin.yhdistysavain.fi/1586428/oAvihB3rrD5w6EIT-WQhn0Vn1Ru/Korona%20ik%C3%A4%C3%A4ntyneet%20kooste.pdf>

Mari Kangasniemi, Helena-Leino-Kilpi, Tanja Moilanen, Oili Papinaho, Helena Siipi, Sakari Suominen & Riitta Suhonen 2021. Hoidon laiminlyönnit ikääntyneiden ympärivuorokautisessa palvelussa – itsemääräämisoikeus ja ihmisarvoinen hoito.

KAKS – Kunnallisan alan kehittämissätiön Julkaisu 48 2021 https://kaks.fi/wp-content/uploads/2021/12/julkaisu_hoidon-laiminlyonnit-ikaantyneiden-ymparivuorokautisessa-palvelussa-itsemaaramisoikeus-ja-ihmisarvoinen-hoito.pdf

Kati Saastamoinen 2020 Lapsi sijaishuollossa. Yhteydenpidon rajoittaminen ja rajoitustoimenpiteet. Edita 2020.

Maija Saksliin 2022 Oikeusasiamiehen toiminnan vaikuttavuudesta. Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2021, s. 26–36.

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2020. <https://www.oikeusasiamies.fi/documents/20184/42383/2020-fi/b5bc6780-d9cd-41a7-adb6-2f0a5dc29b5f>

Eduskunnan oikeusasiamiehen kertomus vuodelta 2021, s. 26–36. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Kertomus/Documents/K_18+2022.pdf

Ikääntyneiden henkilöiden oikeudet – keskeiset kansainväliset sopimukset ja kansallinen lainsäädäntö Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 1/2019 <https://bin.yhdistysavain.fi/1586428/cZKLUW7eatBYEtgRauX0UjBzZ/lka%CC%88a%CC%88ntyneiden%20henkilo%CC%88iden%20oikeudet.pdf>

Ajattelutavan muutos: kohti oikeuksiin perustuvaa lähestymistapaa ikääntymiseen Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 1/2020 <https://bin.yhdistys->

avain.fi/1586428/ykQpOUkLe8gnMkfPRg4x0UjBvs/Ajattelutavan%20muutos%20FRA.pdf. Käännetty alkuperäisestä englanninkielisestä julkaisusta Shifting perceptions: towards a rights-based approach to ageing, joka on luettavissa osoitteessa: <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/frr-2018-focus-rights-based-ageing>

Ihmisoikeuskeskus ja eduskunnan oikeusasiamies 2021 Itsearviointityökalun tukemaan erityishuoltoa järjestävien palveluntarjoajien ja -tuottajien toimenpiteitä asiakkaiden itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi (kehitysvammaisten asumispalveluissa) https://bin.yhdistysavain.fi/1586428/wPUvInlFqARz7UnTrwCw0Wkj5t/itsearviointihikko2021_11_12.pdf

Lisätietoa Perus- ja ihmisoikeudet asumispalveluissa -hankkeesta <https://www.ihmisoikeuskeskus.fi/vammaisten-henkiloiden-oikeudet/ihmisoikeuskeskuksen-tyo-vammais/pio-asumispalveluissa/>

